

Julian Wojtkowski

Niepokalane poczęcie Maryi w średniowiecznej liturgii i piśmiennictwie polskim

---

Salvatoris Mater 6/1, 184-198

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Podstawę niniejszego artykułu stanowią prace badawcze prowadzone od roku 1951 w średniowiecznych rękopisach i drukach księgozbiorów polskich. Ich owocem stała się rozprawa doktorska, ukończona w 1952 roku, a obroniona 19 marca 1953 roku. Wyniki rozprawy zostały ogłoszone jeszcze w tym samym 1953 roku¹, natomiast wydanie całej rozprawy nastąpiło dopiero pięć lat później, czyli w 1958 roku². Dzięki postępowi badań ukazały się tymczasem dwa krótkie przyczynki, jeden o liturgii Niepokalanego Poczęcia w opracowaniach Leonarda de Nogarolis i Bernardyna de Bustis³, drugi o powstaniu godzinek o Niepokalanym Poczęciu NMP z „Modlitw Waclawa”⁴.

Wyniki badań nad czcią maryjną w średniowiecznym piśmiennictwie polskim ukazały się najpierw w Hiszpanii⁵, a dopiero potem w Polsce⁶.

Bp Julian Wojtkowski

Niepokalane poczęcie Maryi w średniowiecznej liturgii i piśmiennictwie polskim

SALVATORIS MATER
6(2004) nr 1, 184-198

Artykuł o czci maryjnej w najstarszych rękopisach polskich ukazał się najpierw w Polsce⁷, a dopiero potem w Hiszpanii⁸. W tym czasie ogłoszone zostały wyniki badań nad liturgiczną czcią maryjną XIII wieku⁹. Na Millennium Chrztu Polski pojawiły się w Rzymie w języku włoskim dwa popularne artykuły o Maryi w śred-

niowiecznej liturgii¹⁰ oraz piśmiennictwie polskim¹¹. W toku dalszych studiów nad rękopisami XIII wieku ukazał się przyczynek o maryjnych lekturach monastycznych¹².

¹ J. WOJTKOWSKI, *Dogmat Niepokalanego Poczęcia NMP w średniowiecznej liturgii polskiej*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 6(1953) 84-101.

² TENŻE, *Wiara w Niepokalane Poczęcie NMP w świetle średniowiecznych zabytków liturgicznych, Studium historyczno-dogmatyczne*, Lublin 1958.

³ TENŻE, *Niepokalane Poczęcie NMP w oficjach brewiarzowych i formularzach mszalnych Leonarda de Nogarolis i Bernardyna de Bustis*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 7(1954) 106-137.

⁴ TENŻE, *Powstanie godzinek o Niepokalanym Poczęciu NMP z „Modlitw Waclawa”*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 2(1955) 23-28.

⁵ TENŻE, *De cultu Beatae Mariae Virginis in litteratura Polonorum medii aevi*, „Ephemerides Mariologicae” 14(1964) 363-376, 483-515.

⁶ TENŻE, *Kult Matki Boskiej w polskim piśmiennictwie do końca XV wieku*, „Studia Warmińskie” 3(1966) 221-299.

⁷ TENŻE, *Początki kultu Matki Boskiej w Polsce w świetle najstarszych rękopisów*, „Studia Warmińskie” 1(1964) 215-257.

⁸ TENŻE, *De cultus Beatae Mariae Virginis in Polonia initiis in luce vetustissimorum*

Dla Międzynarodowego Kongresu Mariologicznego w Zagrzebiu w 1971 roku powstała relacja o uczestnictwie Polski IX-XI wieku w czci maryjnej Kościoła Zachodniego¹³. Dla Międzynarodowego Mariologicznego Kręgu Roboczego Kevelaer (Internationaler Mariologischer Arbeitskreis Kevelaer) napisane zostały po niemiecku dwa wykłady: pierwszy o niepokalanym poczęciu i wniebowzięciu Maryi na Wielkim Pomorzu w średniowieczu¹⁴, drugi o samym tylko wniebowzięciu w zbiorach kazań z księgozbioru Kustosza Warmińskiego, Tomasza Wenera (†1498)¹⁵.

Z radością należy zaznaczyć, że badania nad średniowieczną mariologią polską podjął w ostatnim dziesięcioleciu XX wieku i nadal rozwija Roman Mazurkiewicz z Krakowa, autor najpierw rozprawy doktorskiej¹⁶, potem antologii¹⁷, a wreszcie rozprawy habilitacyjnej z tego zakresu¹⁸.

1. Liturgia

Liturgiczna cześć poczęcia Matki Boskiej istniała na ziemiach Polski z całą pewnością już w XIV wieku. Dowodzą tego rękopisy śląskie

---

codicum manuscriptorum hucusque exstantium, „Ephemerides Mariologicae” 16(1966) 479-519.

⁹ TENŻE, *Przedmiot liturgicznego kultu Matki Boskiej w Polsce XIII wieku*, „Studia Warmińskie” 2(1965) 205-259.

¹⁰ TENŻE, *Il culto di Maria Vergine nella liturgia medievale polacca*, „L'Osservatore Romano” 9 II 1966. Przedruk w: *Sacrum Poloniae Millennium*, red. L. SMOLEŃ, Roma 1966, 147-150.

¹¹ TENŻE, *La Vergine Maria nella letteratura medievale polacca*, „L'Osservatore Romano” 23 II 1966. Przedruk w: *Sacrum Poloniae Millennium...*, 152-155.

¹² TENŻE, *Matka Boska w maryjnych lekturach monastycznych Polski XIII wieku*, „Studia Warmińskie” 5(1968) 275-323.

¹³ TENŻE, *Quomodo Polonia saeculis IX-XI cultui Mariano Ecclesiae Occidentalis participabat*. „De cultu Mariano saeculis VI-XI”. Acta Congressus Mariologici-Mariani Internationalis in Croatia anno 1971 celebrati, vol. V: *De cultu Mariano saeculis VI-XI apud varias nationes et secundum fontes islamicos*, Roma 1975, 307-316.

¹⁴ TENŻE, *Unbefleckte Empfängnis und Himmelfahrt Marias im Glauben des Gottesvolkes am Beispiel von Gross-Pommern im Mittelalter*, w: *Die sonnenbekleidete Frau*, red. G. ROVIRA, Kevelaer 1986, 198-206.

¹⁵ TENŻE, *Himmelfahrt Marias in den Predigtsammlungen aus der Bibliothek des Domkustos von Ermland Thomas Werner aus Braunsberg (†1498)*, w: *Die sonnenbekleidete Frau...*, 254-267.

¹⁶ R. MAZURKIEWICZ, *Deesis. Idea wstawienictwa Bogarodzicy i św. Jana Chrzcziciela w kulturze średniowiecznej*, Kraków 1994.

¹⁷ *Teksty o Matce Bożej. Polskie średniowiecze*, wyd. R. Mazurkiewicz, Niepokalanów 2000.

¹⁸ R. MAZURKIEWICZ, *Polskie średniowieczne pieśni Maryjne. Studia Filologiczne*, Kraków 2003.

z drugiej jego ćwierci, ale także rękopisy krakowskie, gnieźnieńskie i wrocławskie, które zawierały teksty własne na dzień 8 grudnia. Cześć poczęcia Maryi do końca średniowiecza wzrastała.

Na pochodzenie ze wschodu wskazywały czytania liturgii godzin zaczerpnięte z *Protoewangelii Jakuba*. Jednak Polska nie przyjęła stamtąd nabożeństwa bezpośrednio, lecz poprzez zachodnią liturgię łacińską. Świadczą o tym czytania dopatrujące się początku święta w Anglii, Francji i we Włoszech.

Na Śląsku od XIV wieku przeważało dziejowo-zbawcze ujęcie czci poczęcia Maryi jako Matki Zbawiciela. Diecezja Krakowska natomiast już od XIV wieku czciła niepokalane poczęcie, korzystając z modlitwy godzin *Alma promat Ecclesia*. Pod koniec wieku XV zjawily się w Polsce utwory Leonarda de Nogarolis i Bernardyna de Bustis, doskonale ukazujące niepokalaność poczęcia Maryi. Korzystano z obu we Mszy św., natomiast w modlitwie godzin tylko z opracowania Leonarda de Nogarolis, podczas gdy opracowanie Bernardyna de Bustis znano jedynie z dodatków do wydania jego *Mariale*. Niezgodne z wiarą przekonanie o uwolnieniu Maryi od grzechu pierworodnego dopiero po poczęciu, a przed narodzeniem, widoczne było tylko u dominikanów i zależnego od nich zakonu niemieckiego NMP.

1.1. Msza

Najstarszy rękopis zawierający cześć poczęcia Maryi to *Benedictionale Cracoviense* powstałe w szkole ratybońskiej na przełomie XI/XII wieku, w Bibliotece Kapituły Krakowskiej, rękopis 20-40. Błogosławieństwo na dzień 8 grudnia brzmi:

Conuertat nos iugiter ab omni malo dei genitricis Marie beata conceptio, de qua humano generi processit uera salus et perpetua redemptio. Amen.

Veniat quoque super uos illa benedictio, que matrem eius Annam repleuit, cum hanc in utero concepit. Amen.

Sit uobis gaudium et exaltatio, quia hinc orta est diuinitatis altissimi generatio, quam sanctorum patrum desiderauit iugis oratio. Amen. Quod ipse¹⁹.

¹⁹ J. FIJAŁEK, *Księgi liturgiczne oraz święta i święci katedry krakowskiej z początku wieku XII*, „Nova Polonia Sacra” 1(1928) 364.

Niestety, niekrakowski zestaw świąt kalendarza kościelnego pozwala uznać zapis za jeden z pierwszych śladów czci poczęcia Maryi na kontynencie europejskim, ale nie dowodzi jej istnienia na ziemiach polskich już w XII wieku. Maryja czczona tu była jako święta, Matka Boża, której poczęcie jest błogosławione, bo dało ludzkości odkupienie. To dziejowo-zbawcze ujęcie było w Polsce szeroko rozpowszechnione w średniowieczu.

Najbardziej rozpowszechniony w średniowieczu formularz mszalny zaczynał się od antyfony na wejście: *Gaudeamus* i zawierał następującą modlitwę:

*Deus, qui beate Marie Virginis Conceptionem angelico vaticinio parentibus predixisti, presta huic familie tue eius muniri presidiis, cuius conceptionis sacra sollempnia congrua frequentatione venerantur*²⁰.

Modlitwa nawiązywała w swej treści do apokryficznego zwiastowania przez Anioła rodzicom Maryi Jej poczęcia.

Doskonale wyraził prawdę niepokalanego poczęcia Maryi Leonard de Nogarolis w swojej liturgii, zatwierdzonej w 1476 roku przez papieża Sykstusa IV. Antyfony na wejście zaczynała się słowem *Egredimini*. Modlitwa, obowiązująca aż do odnowy po Soborze Watykańskim II, miała następujące brzmienie:

*Deus, qui per Immaculatam Virginis Conceptionem dignum Filio tuo habitaculum preparasti, concede quesumus, ut sicut ex morte eiusdem Filii sui previsa eam ab omni labe preservasti, ita nos quoque mundos eius intercessione ad te pervenire concedas*²¹.

Modlitwa określała poczęcie jako niepokalane i powoływała się na zachowanie Maryi od wszelkiej zmyzy, dzięki przewidzeniu śmierci Jej Syna. Liturgia zakonu niemieckiego czciła uświęcenie Maryi w łonie św. Anny:

*Deus qui beatam Mariam Virginem Anne matris alvo conceptam sanctificando preparasti, ut ea semper virgine tuus Filius nasceretur, concede, ut in huius festi sollempniis et a peccatorum maculis emundemur*²².

²⁰ J. WOJTKOWSKI, *Wiara w Niepokalane Poczęcie...*, nr 61.

²¹ TAMŻE, nr 63.

²² TAMŻE, nr 62.

Na tle dziejowo-zbawczym modlitwa pięknie wyrażała prawdę o wieczystym dziewictwie i Bożym macierzyństwie Maryi, ale błędnie głosiła uświęcenie w łonie, już po poczęciu.

Zaczerpnięte z *Protoewangelii Jakuba* apokryficzne zwiastowanie anielskie najpierw Joachimowi, a potem Annie, że Maryja pocznie się i narodzi, zawarte jest w czytaniach modlitwy godzin pseudo-Hieronima: *Hystoriam conceptionis Beate Virginis et Nativitatis Marie*²³. Legendarne objawienia, zalecające wprowadzenie czci poczęcia Maryi, dane najpierw za Karola Wielkiego bratu króla węgierskiego, a późniejszemu biskupowi Akwilei, natomiast potem za Wilhelma Zdobywcy opatowi Helsinowi z Ramsey, wreszcie w bliżej nieoznaczonym czasie francuskiemu kanonikowi znad Sekwany, mieszczą się w czytaniach z listu pasterskiego pseudo-Anzelma Kantuarijskiego: *Anshelmus cantuariensis arciepiscopus et pastor Anglorum*²⁴. Widoczna w nich jest chęć oparcia się na powadze Boga objawiającego. Czytania pseudo-Hieronima ujmowały poczęcie Maryi dziejowo-zbawczo, czego brak czytaniom pseudo-Anzelma.

W XV-wiecznych mszałach z opactwa Kanoników Regularnych św. Augustyna w Żaganiu i w graduale wrocławskim przechowała się sekwencja, stanowiąca zwięzłe średniowieczne ujęcie tradycji niepokalanego poczęcia Maryi:

*Festum Marie celebrantes hac die iugiter psallite.
 Salva Virgo gregem tibi laudes canentem.
 Dirige gentem conceptum tuum amantem.
 Conceptum tuum preclarum in unione sanctum.
 Probant, reprobant id scripta dictaque doctorum.
 Quorum de grege Anshelmus primus conceptum tuum ponit
 mundissimum.
 Te clariorem per eum regem asserit vitreo puriorem.
 Bernhardus denique perlustravit intime omni profert laude.
 Omnibus supernis hominibus in terris desertum addit laudes.
 Augustinus revera sic inquit: cum de peccatis dici contingit, non
 queri, non fari,
 an lapsum fecit, an legem violavit.
 Hildefonsus Virginem aspicit dictis sanctis doctrinis asseruit ut
 sapit et sentit,
 quod nunquam fedam de facto contraxit.*

²³ TAMŻE, nr 872-878.

²⁴ TAMŻE, nr 763-776.

*Hec sunt eloquia que tibi placent, o Patris Dei filia.
 Concepta in matre Virgo placuit mox in se carnem sumere.
 Multa promittis, magis tribuis, cristifera Virgo Maria.
 Per demones iam submersum reduxisti tuum famulum.
 Et clericum suberratam revocasti actu impollutum.
 Abbatem Elsinum in mari anxium ad portum salutis transtulisti
 vultu letissimo.
 Ob hanc causam Anglia letetur gaudio, conceptum Marie solemnizat
 in dulci iubilo.
 Ecclesia Romana approbat, confirmat, hoc festum sit celebrandum.
 Basiliensis sinodus, ordo carmeli, assistant Regine celi.
 Regina nos leta, freta, colloca, ubi nunc es cum Filio in celo in
 celesti solio²⁵.*

Świętość poczęcia Maryi ukazana tu została na tle dziejów myśli teologicznej, począwszy od św. Augustyna, poprzez pseudo-Ildefonsa z Toledo, pseudo-Anzelma Kantuaryjskiego, św. Bernarda, schizmatycki sobór w Bazylei, aż po bulle papieża-franciszkanina, Sykstusa IV.

Cztery rękopisy z XV wieku, pochodzące z Gniezna, Łowicza, Wrocławia i Zagania przekazały w sekwencji teologię niepokalanego poczęcia:

*O quam felix es Maria, mundi princeps, celi diva ac imperatrix
 omnium.
 Orta de stirpe regali, flore vernans virginali, es facta Dei atrium.
 Dum vi celos inclinasti et hunc in te aduocasti, nobis sit in
 auxilium.
 Angelus predixit patri te nascendam atque matri ac parituram
 filium.
 Quem natum vocares Iesum, ut salvaret mundum lesum per
 prothoplasti vicium.
 A quo quod sis preservata, celi luce circumdata, certum est hoc
 iudicium.
 Ex quo Deus est ens mundum purum hinc est non immundum
 sue carnis inicium.
 Et si sumpsit homo primus, cuius corpus erat limus, clarum vite
 principium,
 Multo plus tu Mater Christi labi non suberas isti cuius es
 exterminium.*

²⁵ TAMŻE, nr 91.

Nam de tua carne munda nostre vite fluxit unda Eve purgans flagicium.

Quando Deus factus homo est in tui ventris domo virtute Sancti Flaminis.

Hinc dum Matrem te elegit, carnem tuam non subegit horrore turpidinis.

Ut de tua carne pura carnis ferret nova iura ex gutta puri sanguinis,

Qui purus non posset esse, si pollutum sumpsit esse ex massa fedi seminis,

Sed sic esset depuratus, prius fedus, post mundatus actu Sacri Spiraminis.

Cum pars sit cum massa tota, idem ens, quamvis semota causa sui originis.

Hinc te Matrem veneremur et preclarum protestemur conceptum tui germinis.

Hoc qui cupit plene nosse, sciat Deum cuncta posse pretextu sui numinis.

Qui si lapsus scit salvare, multo plus hanc preservare potest a lapsu criminis,

A quo Iesu nos tuere et fac mundos te videre in sumpta carne Virginis. Amen²⁶.

Nawiązanie do apokryfu *Protoewangelii Jakuba* nie przeszkodziło teologicznemu uzasadnieniu ustrzeżenia Maryi przed popadnięciem w grzech pierworodny tajemnicami wcielenia i odkupienia. Dziejowozbawcze powołanie na Matkę Zbawiciela pociąga za sobą konieczność czystości źródła Ciała Syna Bożego, a ponieważ Maryja przez Syna swego gładzi grzech pierworodny, sama nie może mu podlegać. Brak jeszcze myśli o odkupieniu uprzednim, czyli ustrzeżeniu ze względu na przyszłą mękę i śmierć Chrystusa Pana.

1.2. Modlitwa godzin

Dwie spośród znanych w Polsce średniowiecznej postaci Modlitwy godzin wyznawały wiarę w niepokalane poczęcie. Pierwsza zaczynała się słowami antyfony pierwszych nieszpórów *Alma promat Ecclesia* i występowała od XIV wieku zwłaszcza w Krakowie²⁷.

²⁶ TAMŻE, 145-146.

²⁷ TAMŻE, 105.

Druga antyfona drugiego nokturnu jutrzni brzmiała:

*Deus tunc tabernaculum suum sanctificavit, Marie dum corpusculum in utero formavit, tollens peccati stimulum hanc mundam preservavit*²⁸.

Ustrzeżenie Maryi świadczy o Jej niepokalanym poczęciu. Uświęcenie, usunięcie ościenia grzechu - to zwroty należące do teologii uświęcenia w łonie matki.

Pierwsza antyfona chwalby zawierała czystsza myśl:

*Hanc domum tuam Domine, que te fovere meruit dierum longitudine, hec sanctitudo decuit, que eius ab origine nulli peccato subfuit*²⁹.

Maryja przez całe swe życie nie podlegała żadnemu grzechowi, była cała święta.

Antyfony do kantyków chwalby i nieszpórów zawierają jednak myśl odmienną:

*Deus ab alto visitavit nos suos in hoc seculo, Marie corpus dum sacrauit matricis in latibulo, et post hoc inhabitavit in nostre carnis modulo natusque hinc in sede David suo preerat populo, quem sua morte liberavit ab Eve mortis vinculo*³⁰.

*Mea exultans anima iam Dominum magnificat, qui sublata culpa prima conceptam me sanctificat et intra me humillimam templum sibi edificat, ibi iungens summis ymma carnem sumtam deificat, hinc, que sum beatissima, me totus orbis predicat*³¹.

Antyfona do kantyku Zachariasza mówi o uświęceniu Maryi w łonie matki, a antyfona do kantyku Maryi o usunięciu grzechu pierworodnego i uświęceniu już poczętej! Widoczne tu jest zmaganie się tematów niepokalanego poczęcia z powszechnością grzechu pierworodnego, nie do rozstrzygnięcia bez prawdy o odkupieniu zachowującym Maryję od zmayı grzechu, która w tych modlitwach godzin nie jest jeszcze obecna.

---

²⁸ TAMŻE, nr 405.

²⁹ TAMŻE, nr 640.

³⁰ TAMŻE, nr 677.

³¹ TAMŻE, nr 755.

Druga postać Modlitwy godzin, zwana *Sicut lilium*, opracowana przez Leonarda de Nogarolis, a zatwierdzona przez Sykstusa IV bullą *Cum praeexcelsa* 27 lutego 1477 roku, („1476” stylu kurialnego)³², znana była z dwu brewiarzy rzymskich, drukowanych w Wenecji i Norymberdze w 1485 roku, oraz jednego franciszkańskiego, wydane także w Wenecji w 1489 roku, zachowanych we Wrocławiu, a także z rękopiśmiennego brewiarza dla mniszek, powstałego na przełomie XV/XVI wieku, obecnie w warszawskim księgozbiore uniwersyteckim.

Invitatorium świetnie określało ducha całości:

*Immaculatam conceptionem Virginis Marie celebremus * Christum, eius preservatorem adoremus Dominum*³³.

Poczęcie Maryi jest niepokalane, Chrystus Pan jest jego sprawcą przez ustrzeżenie od grzechu pierworodnego.

Drugie responsorium trzeciego nokturnu jutrzni zaczynała parafraza Pnp 4, 7:

*Tota pulchra es amica nostra, columba nostra et macula originalis non est in te, alleluia*³⁴.

Dodanie do rzeczownika *zmazy* przymiotnika *pierworodnej* było jednoznaczne.

Hymn chwalby wyznawał wiarę mową związaną:

In plausu grati carminis assit nova leticia, dum Dei Matris Virginis sacra dantur inicia.

Diri serpentis invidi pede caput conteritur, fascus gigantis perfidi David funda deicitur.

Columba mitis, humilis, que felle caret criminis, terat signum clemencie, ramum virentis graciae.

Puteus clausus lapide patet salutis hostium, quo sitis labis fervide restringatur incendium.

*Fructus sacrate Virginis, Jesus dulcedo graciae, in nostre vite terminis nos reddat luci gloriae*³⁵.

³² H. DENZINGER, A. SCHÖNMETZER, *Enchiridion Symbolorum*, Freiburg im Breisgau 1963, nr 1400.

³³ J. WOJTKOWSKI, *Wiara w Niepokalane Poczęcie NMP...*, nr 281.

³⁴ TAMŻE, nr 575.

³⁵ TAMŻE, nr 664.

Święte początki Bogarodzicy Dziewicy, starcie głowy węża, „gołąbka bez grzechu”, to poetyckie wyznanie wiary w niepokalane poczęcie Maryi.

Antyfona do kantyku Maryi była parafrazą Pnp 6, 8:

*Unica est columba mea, una est perfecta mea, una est genitrici sue electa, viderunt eam anime sancte et immaculatam predicaverunt, alleluia*³⁶.

Zamiana wyrazu *najszczęśliwszą* na *niepokalaną* stanowiła jednoznaczne wyznanie wiary.

W rękopisie z XV w. Kanoników Regularnych Świętego Augustyna z Żagania znalazły się czytania zaczerpnięte ze schizmatycznego soboru w Bazylei, który w 1439 roku określił niepokalane poczęcie, powodując swym poparciem trudności w dalszym rozwoju tej prawdy w świadomości Kościoła:

*Nos vero diligenter inspectis auctoritatibus et rationibus, que iam a pluribus annis in publicis relacionibus ex parte utriusque doctrine coram hac sacrosancta synodo allegate sunt, aliisque etiam plurimis super hac re visis et matura consideracione pensatis, doctrinam illam disserentem: Gloriosam Virginem Dei Genitricem Mariam, preveniente et operante divini Numinis gracia singulari, numquam subiacuisse originali peccato, sed immunem semper fuisse ab omni actuali et originali culpa, sanctamque et immaculatam, tamquam piam et consonam cultui ecclesiastico, fidei catholicae, recte rationi, sacrae Scripturae, ab omnibus catholicis approbandam et amplectendam diffinimus et declaramus*³⁷.

Spośród homilii trzeciego nokturnu Jutrznii zasługują na wspomnienie: *Legimus karissimi* o Ewangelii Łk 11, 27-28, opracowane zapewne przez papieża Sykstusa IV, a włączone do Modlitwy godzin Leonarda de Nogarolis. Drugie czytanie brzmiało:

Non immerito igitur Christi fideles ac Marie devotos, ad quos nobis hodie est sermo, rogatos esse velim, ut archana ac profunda silentia perscrutari non desinant. Audiantque id Salvatoris: „Scrutamini Scripturas, quia ille sunt, que testimonium perhibent de me”

³⁶ TAMŻE, nr 759.

³⁷ TAMŻE, nr 888.

(J 5, 39). *Videant etiam quid de eius Matre scriptum sit, Virginem enim eam fuisse in sacris codicibus contineri nemo nostrum est, qui ambigat. Hodiernis tamen temporibus et cum emulis nostris bellum est. Attentos igitur credo, ne qui eam maculatam faciunt in eam incidant sententiam. Desinant obsecro, quia sponsa illius est. Vos vero, Marie devoti, eya, surgite, intellegite, mysteria secretiora colligite. Laudate mecum Mariam, quia zelus Domus Domini comedit me. „Vulneravit cor meum in uno oculorum suorum” (CC 4,9). Omnes igitur insimul iubilando cantemus³⁸.*

Tu śpiewano responsorium: *Tota pulchra es amica nostra, columba nostra, et macula originalis non est in te, alleluia*³⁹, czczące wolność od zmayı pierworodnej, jako przystosowanie do Maryi tego, co mówi Pismo Święte (Pnp 4, 7).

Liturgia średniowieczna w Polsce świadczy o rozwoju dogmatu niepokalanego poczęcia Maryi w świadomości Kościoła: począwszy od legend o prywatnych objawieniach zalecających cześć poczęcia Maryi w dniu 8 grudnia, przy użyciu modlitw z 8 września z zamianą słowa „narodzenie” na „poczęcie”, a więc w ujęciu dziejowo-zbawczym, poprzez zmaganie się ustrzeżenia z oczyszczeniem Maryi, aż po odkupienie uprzednie.

Modlitwa opracowana przez franciszkanina Leonarda de Noga-rolis, zatwierdzona przez papieża franciszkanina Sykstusa IV, stanowiąca szczyt rozwoju dogmatycznego, przytoczona powtórnie w polskim przekładzie ostatniej ćwierci XV wieku z *Modlitw Wacława*, niech stanowi przejście od średniowiecznej liturgii do średniowiecznego piśmiennictwa polskiego:

Boze ktori jesz przezsz niepokalana dzevicze poczancze sprawylesz dostoiny a swiatj przibitek twoiemu synowi milemu. proszimiciΦ racz nam dacz. Bo jako przes gorzskΦ smiercz tego to sina twego milego. Ti szszama od wszzey zmazi y zakalu zachowacziesz raczil, tako y nas mili panye criste tey miley panni zaslugami y proszbami raczi ktobie nam dacz przydz y stobą myeskacz A to przezsz tego samego iesussza sina bozego Amen⁴⁰.

³⁸ TAMŻE, nr 945.

³⁹ TAMŻE, nr 575.

⁴⁰ J. WOJTKOWSKI, *Powstanie godzinek...*, 26. Uwaga: grecka litera oznacza nosówkę, pisaną w postaci przekreślonej litery „o”; J. WOJTKOWSKI, *Kult Matki Boskiej w polskim piśmiennictwie...*, 228-229; *Teksty o Matce Bożej. Polskie średniowiecze...*, 68.

2. Piśmiennictwo

Niepokalane poczęcie Maryi występowało w średniowiecznym piśmiennictwie polskim w modlitwach paraliturgicznych i prywatnych, w pieśniach maryjnych i o św. Annie, w Księgach pierwszych i trzecich *Rozmyślenia Przemyskiego*.

Uświęcenie Maryi w łonie matki dopiero po poczęciu, stanowiące pogląd przeciwny wierze, zawierały modlitwy prywatne oraz pierwsze księgi *Rozmyślenia Przemyskiego*.

2.1. Modlitwy

Modlitwy paraliturgiczne to omówione wyżej wyjątki liturgii Niepokalanego Poczęcia Maryi, ułożonej przez Leonarda de Nogarolis, zawarte w średniowiecznym przekładzie polskim w tak zwanych *Modlitwach (Godzinkach) Waclawa*⁴¹, rękopisie spisany w latach 1476-1482 przez krakowskiego profesora Waclawa z Brodni, zwanego Ubogim⁴².

W tymże kodeksie po godzinkach o niepokalanym poczęciu znajduje się siedem modlitw prywatnych do św. Anny, rozłożonych na poszczególne dni tygodnia. Modlitwa niedzielna nawiązywała do niepokalanego poczęcia Maryi:

*Nyechay bandą bogoslawieny rodziczi twogi Joachim y Anna.
S ktorich bes pokalynya grzechu wislo czialo twoie dziewice*⁴³.

Średniowieczne polskie modlitwy prywatne zawierał też *Modlitewnik Nawojki* z końca XV wieku⁴⁴. Występuje w nich przekonanie o uświęceniu Maryi w łonie matki:

*Sdrowa y radvy szye dzyewycze Naczywszczscha y naszwyant-scha yaz szwyatha Troycza wzywoczye mathczynym oczyszczyla: y oszwyanczyla y dary ducha Szwyanthego: obdarowala y moczsa szwego boszthwa bogoszlawyla*⁴⁵.

⁴¹ J. WOJTKOWSKI, *Kult Matki Boskiej w polskim piśmiennictwie...*, 226-230.

⁴² *Teksty o Matce Bożej. Polskie średniowiecze...*, 67.

⁴³ J. WOJTKOWSKI, *Kult Matki Boskiej w polskim piśmiennictwie...*, 237.

⁴⁴ *Teksty o Matce Bożej. Polskie średniowiecze...*, 49.

⁴⁵ J. WOJTKOWSKI, *Kult Matki Boskiej w polskim piśmiennictwie...*, 241.

Sthworzyczcel uschythkich rzeczy czyebye wybral porodzyczylka: y ktho panna Maria od grzechu oczyszczył: onze mye thez thwoya proszba od uschyczkich grzechow nychay omygye: by mye Pyeklo nyepograzyl⁴⁶.

2.2. Pieśni

Prawdę o niepokalanym poczęciu Maryi zawierała pieśń o św. Annie: *Anno schwyąta y nabozna*⁴⁷, przypisywana Mikołajowi z Sokolnik (†1521), kaznodziei bernardyńskiemu w Wilnie i w Poznaniu. Sławiła ona Annę jako matkę Maryi, rozpoczynała się wzmianką o dwudziestoletnim smutku bezpłodności, który zakończył się pocieszeniem przez poczęcie i poródzenie Maryi. Szósta zwrotka mówiła o niepokalanym poczęciu:

*Falschywye, nyedobrze mowya, ktorzy czudną panną maza,
pyrywym grzechem nyezmazana, bo przez boga zachowana.*

Zarzuciwszy nieprawdę zwolennikom poczęcia Maryi w grzechu pierworodnym, pisarz opowiedział się za wolnością Maryi od grzechu pierworodnego, na mocy zachowania przez Boga. Brakuje tu uzasadnienia odkupieniem uprzednim, na mocy przewidzenia męki i śmierci Chrystusa Pana, Syna Bożego i Syna Maryi, które zawierała modlitwa liturgiczna Leonarda de Nogarolis, przełożona na język polski w *Modlitwach Wacława*, również franciszkańskiego pochodzenia.

2.3. Rozmyślanie Przemyskie

*Rozmyślanie Przemyskie*⁴⁸ to najobszerniejszy, a zarazem najbardziej maryjny zabytek średniowiecznego piśmiennictwa polskiego⁴⁹, powstały około 1460 roku, a zachowany w rękopisie Greckokatolickiej Kapituły w Przemyślu, wykonany około 1530 roku⁵⁰. Pisarz najwi-

⁴⁶ TAMŻE, 242-243.

⁴⁷ T. WIERZBOWSKI, *Pieśń o św. Annie z końca wieku XV*, „Prace Filologiczne” V(1899) 99-105; *Teksty o Matce Bożej. Polskie średniowiecze...*, 127-130.

⁴⁸ *Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa, tzw. Przemyskie*. Podobizna rękopisu, wyd. S. VRTEL-WIERCZYŃSKI, Warszawa 1962; *Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa*, wyd. A. BRÜCKNER, Kraków 1907.

⁴⁹ J. WOJTKOWSKI, *Kult Matki Boskiej w polskim piśmiennictwie...*, 270-291.

⁵⁰ *Teksty o Matce Bożej. Polskie średniowiecze...*, 294.

doczniej sam wahał się, bo w dwóch kolejnych czytaniach przedstawił dwa różne poglądy na wolność Maryi od grzechu pierworodnego.

„Czcienie” trzecie: *O począczyu marye dzyevytcze y o vlyanyu dusche v yey swyątą czyalo* zdaje się sprzyjać niepokalanemu poczęciu, bo nie wspomina o zaciągnięciu grzechu pierworodnego, a przeciwnie - wynosi świętość ciała i duszy Maryi w chwili ich wzajemnego połączenia.

a gdysz iusz uzyvoczye svyątą anny plod ten vyelyebny czala podlug przyrodzenia popelnyno yze yusch bylo vtrączono podlug obraza czlowyeczego Tedy bog vlyal dusche svyątą vto czyalo y oblyal ją swą svyątą mylosczyą y przylączył ktemu czyalv svątemv y darował dary rozmaitymy a kako okraszył v vschemy cznotamy przyrodzonymy y okraszył czyelestną nadobnasczyą⁵¹.

„Czcienie” czwarte, jak sam tytuł wskazuje: *yzą dzyevytcza marya uzyvoczye svey mathky byla posvyączona y oczyszczona przez ducha svyątego od przyrodzonego grzechu*, zawiera kult uświęcenia, czyli uwolnienia Maryi od grzechu pierworodnego.

Kyedsch to czyalo svyątą bylo vyobrazono uzyvoczye yeymatky duch svyąthý stąpył y osvyczyl ją a tako oczyszczył od pyrvorodnego y nyczystego grzechu Tako yze duch svyąthý unyey odpoczywał ynapelnyl ją szyedmyorym myłoszerdzym ducha svyątego Takosch ten vyelyebny plod nyzly szyą porodzył yusch byl oblyany czyelestnym darem ducha szvyąthego vzyal pomnozenye⁵².

Umieszczenie w dwu kolejnych „czcieniach” dwu różnych poglądów na pierwotną świętość Maryi: szkoły franciszkańskiej i dominikańskiej, jest znamienne. Pisarz nie miał odwagi opowiedzieć się zdecydowanie po jednej tylko stronie. Może uczynił tak ze względu na czytelników, podzielonych między dwa stanowiska w tej sprawie.

3. Zakończenie

Rozwój dogmatu niepokalanego poczęcia Maryi w świadomości Kościoła najlepiej widoczny jest w średniowiecznej liturgii polskiej,

⁵¹ *Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa...*, 9.

⁵² TAMŻE, 9-10.

zgodnie z zasadą *Lex orandi - lex credendi*. Niemniej jednak prócz kapłanów-liturgów docierał także do wiernych świeckich, jak wynika z polskiego piśmiennictwa średniowiecznego.

Myśl o oczyszczeniu Maryi z grzechu pierworodnego po poczęciu w łonie matki występowała raczej śladowo. Najpowszechniejsze było dziejowo-zbawcze ujęcie poczęcia jako początku zbawienia ludzkości. Na jego tle widoczna jest prawda o zachowaniu Maryi przez Boga od popadnięcia w grzech pierworodny. Natomiast odkupienie jako podstawa niepokalanego poczęcia, przez przewidzenie przyszłej zbawczej męki i śmierci Pańskiej, widoczne było w łacińskiej liturgii na dzień 8 grudnia, opracowanej przez franciszkanina Leonarda de Nogarolis, która przedostała się do polskiej paraliturgii średniowiecznej.

Ks. bp prof. dr hab. Julian Wojtkowski
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

ul. Staszica 13
PL - 10-025 Olsztyn

L'Immacolata concezione di Maria nella liturgia e nei scritti del medioevo polacco

(Riassunto)

L'articolo è una ricerca storica che riassume i numerosi studi dell'autore sul culto mariano nel medioevo polacco. L'autore si concentra sul mistero dell'immacolata concezione e lo mette in luce studiando i testi liturgici medievali (messa, Liturgia delle ore) e quelli della pietà mariana (preghiere, canti, ecc.).

Nel medioevo si può osservare lo sviluppo del dogma dell'immacolata concezione nella coscienza della Chiesa polacca. Quasi tutti i testi confermano la convinzione su Maria totalmente preservata dal peccato originale sin dall'inizio della sua esistenza.